

Фалеристичні пам'ятки

Першої української дивізії Української національної армії у британському полоні в Італії (Белярія – Ріміні 01.06.1945–10.05.1947)

Олександр Мельник (Київ),
Степан Пахолко (Львів)

Одним з найменш досліджених періодів національно-визвольної боротьби 1945–1947 рр. є дослідження та пошук військових відзнак, пов'язаних із творенням на основі Стрілецької Дивізії «Галичина» Першої української дивізії Української національної армії (1-а УД УНА) та фалеристичних пам'яток періоду її перебування у британському полоні в таборах міст Белярія – Ріміні.

Питання про застосування українських військових відзнак на німецьких одностроях поставили перед німецьким командуванням українські військові перекладачі вже у перші дні Другої світової війни. Ось як згадує про цю спробу Орест Городиський: «Після отримання німецьких одностроїв в Руді Ружанецькій дехто з колишніх вояків УГА поставив теоретичне питання: чи можна українські пропам'ятні відзначення з часів Першої світової війни носити на теперішнім німецьким однострої? Інженер М. Ковальський звернувся був у тій справі до сотника Моргенрота (лютеранський пастор), який був нашим безпосереднім зверхником. Сотник Моргенрот приобіцяв довідатись про це у вищих чинників. В останній день нашого побуту в Руді Ружанецькій, сотник Моргенрот зазвав нас до себе і подав до відома, що, згідно з рішенням вищої команди, маємо право носити на німецьким однострої українські відзначення. Це рішення було тим цікаве, що ставило українські військові, хоч і пропам'ятні відзначення, як відзначення не ворожих збройних сил, бо є загальноприйнятим, що на національних одностроях не носять відзначень навіть «вчорашнього» ворога...» [1].

Не вдаючись до дослідження створення, вишколу та бойового шляху стрілецької дивізії «Галичина» (що не є метою даного дослідження, оскільки ця проблема детально опрацьована в монографії А. Боляновського «Дивізія «Галичина» [2]), слід зазначити, що першу спробу запровадження українських кокард із тризубом, відзнак з левиком на петлиці і нарукавну нашивку та розробку проекту прапора дивізії «Галичина», започаткував вже в середині листопада 1944 р., після битви під Бродами, командуючий дивізією генерал Фрайтаг (рис. 2–5).

У своєму зверненні до вояків 9 листопада він закликав повністю передати до рук командирів батальйонів (українців) «політичне керівництво частиною» й активно залучити до цієї роботи капеланів [2]. Згодом дивізія стала відомою серед

українців як Перша українська дивізія (далі 1-а УД) й отримала офіційну назву –14-а гренадирська дивізія зброї СС (українська ч. 1) (14 Waffen-Grenadier Division der SS (ukrainische № 1) [3].

Становище на фронтах на початку 1945 р. змусило Г. Гімлера до практичних дій щодо створення союзних вермахтові іноземних армій. Це мали бути козацька, російська, хорватська, угорська, естонська, румунська, білоруська та українська національні армії (УНА).

Після призначення 18 березня 1945 р. генерал-поручника Павла Шандрука командувачем УНА, вже 19 березня П. Шандрук наказав офіційно називати колишню дивізію «Галичина» Першою українською дивізією Української національної армії (1-а УД УНА) та відразу при інспектуванні окремих сотень замінив

2

5

8

3

6

9

10

4

7

11

12

16

13

17

14

18

15

19

20

німецькі звання українськими військовими рангами й видав указ про усунення відзнак військ СС.

Першим національні відзнаки отримав генерал П. Шандрук, який носив сіро-блакитну генеральську уніформу Вермахту з відзнаками армії УНР та тризубом на лівому рукаві, а також кокарду з тризубом на головному уборі. Понад 4000 тис. вояків отримали привезені П. Шандруком з Праги кокарди з тризубом для шапок (рис. 6), а інші вояки мали накласти на головні убори національні стрічки [3].

У своїх спогадах полковник М. Крат та підполковник В. Малець вказують, що 1-а УД не тільки не належала до СС, а навіть був спеціальний указ про заборону воякам дивізії носити відзнаки СС, а надання старшинам і воякам Першої Дивізії та інших частин Української національної армії чисто українських відзнак з тризубом, повною мірою не вдалося лише через брак в Німеччині матеріалів на ці відзнаки. А заміна німецьких відзнак на українські проводилась поступово в міру придбання потрібних на відзнаки матеріалів [5].

Одночасно німецьке командування розробило проект нарукавної емблеми з тризубом і написом «Україна» (Ukraine) (рис. 7) та накомірної відзнаки з тризубом (рис. 1). А для сформованої 22 лютого 1945 р. на основі протитанкової бригади «Вільна

Україна» (Panzerjagd-Brigade «Freie Ukraine») 2-ої УД УНА було розроблено відзнаку із зображенням Св. Архистратига Михаїла, яка була випущена як пропам'ятна набагато пізніше, після закінчення Другої світової війни (рис. 8). Натомість виявлено пам'ятну відзнаку, випущену, ймовірно, для вояків протитанкової бригади «Вільна Україна» (рис. 9).

Розробляючи плани формування регулярних українських збройних сил, П. Шандрук також підготував у березні 1945 р. проект національних військових відзнак. Серед них – Орден Визволення та Орден Республіки (передбачені ще в Україні урядом УНР (рис. 10, 11).

Орден Св. князя Володимира, Орден Св. Архистратига Михаїла та Орден Св. княгині Ольги. Щоправда, через актуальність значно важливіших політичних і військово-технічних справ цей проект не втілено в життя [8].

Сотні українців отримали за участь у бойових діях по три-чотири нагороди. Наприклад, поручник танкових військ Роман Климкевич, навчаючись у Відні, вступив у танковий корпус Вермахту ще у грудні 1940 р. Він брав участь у боях під Києвом та Черніговом, у Білорусії в 1942 р., Югославії в 1943–1944 рр., а влітку 1944 р. переведений до Франції, де потрапив у полон. За час служби в 1941–1944 рр. його нагороджено медаллю зимової кампанії на Сході за участь у понад 30-денних бойових діях, Залізним хрестом 2-го класу, Відзначенням за поранення та Відзначенням за заслуги для Східних народів з мечами. Сина коменданта польової жандармерії УГА, колишнього вояка польського війська сотника 1-ої УД Володимира Козака нагороджено Залізним хрестом 2-го класу за відвагу під Бродами, Відзначенням за поранення у Словаччині, Відзначенням за участь у піхотних штурмових атаках, Відзначенням за участь у протитанкових атаках в сріблі й Залізним хрестом 1-го класу в Австрії [9].

Більшість українських вояків сприймали німецькі нагороди тільки як тимчасові, прагнучи отримувати українські військові ордени та медалі. Підстаршина одного з українських формувань під Дрезденом Володимир Гончарук згадував:

«Школилися і билися для України. Представлені до нагородження німецькими Залізними хрестами в більшості відмовилися, просячи як нагороди бойових українських відзначень. Упоминалися за свої відзнаки, аби не носити чужих. Не хотілося вірити, що по 20-літнім існуванню української армії не маємо бойових нагород і відзнак. Приходилось переконувати, що з часом німецькі хрести будуть замінені на свої [10].

Для вояків-ветеранів 1-ої УД УНА в повоєнний час, за сприянням Брацтва колишніх вояків Дивізії «Галичина», було випущено ряд пропам'ятних відзнак та нашивок (рис. 12) Та це тема окремого дослідження. В січні-березні 1945 р. дивізія брала участь в бойових діях у Словенії та Австрії аж до капітуляції Німеччини.

На час капітуляції Німеччини 1-а УД УНА знаходилась в Штирії, неподалік м. Грац. За наказом генерала П. Шандрука зранку 8 травня почався відступ назустріч 8-ій британській армії, що наступала з Італії, перед якою Дивізія склала зброю. Після переходу демаркаційної лінії на територію, що належала до англійської зони окупації Австрії командування 1-ої УД УНА було прийняте в головній квартирі 5-го англійського корпусу під командуванням генерала лорда Чарльза Кейтлі, за вказівкою якого було прийнято рішення перевести Дивізію в Італію. Впродовж 23 днів відбувся виснажливий марш-кидок та переїзд Дивізії автоколонами до табору військовополонених в містечку Белярія. У цьому таборі понад 10 тисяч вояків 1-ої УД УНА перебували з 01.06.1945 до 19.10.1945 рр., а з 20.10.1945 до 10.06.1947 всі вояки Дивізії перебували в таборі містечка Рюміні [11].

У 2002 р. Братство колишніх вояків 1-ої української дивізії УНА передало до Центрального державного історичного архіву України у Львові (ЦДІА України у Львові) книгу наказів, інструкцій коменданта табору у Беляр-Реміні (466 аркушів) за 1945–1947 рр. [12]. У книзі наказів є низка цікавих документів, які проливають світло на питання уніформістики, фалеристи та філателії. Так в одному з перших наказів (Ф.Р-16 оп.1.спр.1 арк.124 (наказ ч. 9. від 15.05.1945) зазначалось: «Англійською комендатурою заборонено ношення всіякого роду відзнак із свастикою. Всі відзнаки із

свастикою належить усунути. Свастику на пряжках при поясах затерти”.

Вдалося виявити низку таких військових пряжок на яких спіяні всі німецькі символи та написи, натомість поміщений державний герб-тризуб (рис. 13, 14) в деяких випадках замість свастики – напис «Воля» з переплетених літер, які виглядають, як символічний тризуб (рис. 15,16). Виявлено також примірник пряжки з трьома коронами та тризубом (рис. 17) та ряд «компромісних» варіантів пряжок, на яких збережено напис «Got mit uns» у поєднанні з тризубом (рис. 18,19). Достойно невідомо чи саме ці пряжки виготовлялись у таборі в Ріміні, оскільки такі самі «технології» використовували вояки УПА. Ймовірно, що існує ще ряд інших композиційних різновидів такої творчості Українського вояцтва різних формувань періоду Другої світової війни.

Ще в одному наказі (Ф.Р-16 оп. 1. спр.1, арк. 245 (наказ ч. 105. від 5.06.1946) є категоричне застереження: «На постійні перепустки, як теж і на одноразові, можна виходити поза табір і в англійській уніформі, але користаючи з перепустки мусять мати українські відзнаки на нараменниках і військову шапку з тризубом».

Ймовірно, що у зв'язку з отриманням тільки 4000 тис. кокард, частина з понад 11000 тис. вояків, самотужки виготовляли з підручних матеріалів тризуби-кокарди на головні убори (рис. 22, 23). Це категоричне застереження було повторене в ще одному наказі (Ф.Р-16 оп. 1. спр. 1 арк. 266 (наказ ч. 123 від 14.06.1946): «З наказу англійської команди подається до відома, що з дня 17.06. 1946. всі таборовики, які виходять на працю поза табір зобов'язані носити тризуб на шапці. Без тризуба не вільно нікому виходити на зовні табору. Полеві інтенданти, щоб заосмотрити таборовиків в тризуби виберуть з інтендатури табору потрібну їм кількість».

До таборової творчості слід віднести й відзнаки виготовлені вояком Дивізії Вол. Каплуном для пластового куреня молоді (рис. 24) [14]. Виготовлялись пластові відзнаки і в таборах переміщених осіб («ДП»). Наприклад, у таборі м. Ельванген (Німеччина) пластовий курінь ім. Полковника Є. Коновальця виготовив у серпні 1946 р. 500 пластових відзнак [15].

Вдалося виявити проекти відзнаки

«Таборова Відзнака Фізичної Справності», про яку є таке повідомлення: «Щоб заохотити та притягти широкі маси таборовиків до фізичних вправ та спортової діяльності, впроваджено на початку 1946 р. Таборову відзнаку фізичної справності (ТВФС). Всі конкурентії поділені на сім груп. Кожний учасник вбирав собі довільну вправу в кожній групі і мусів здобути осяги відповідно до свого віку. За осягнення мінімум у своїй групі таборовик діставав срібну медалю. Щоб осягнути золоту медалю, треба було здобути мінімум попередньої (нижчої групи). На саму відзнаку ТВФС розписано конкурс (рис. 20). В дні 20.06.1946 р. журі у складі сотник Ярмолюк, хорунжий Добринський, хорунжий Припхан, хорунжий Балагутрак та дес. Караба розглянули всі проекти та прийняли проект ТВФС хорунжого Яцушка, зазначений у «Батьківщині» з 22.06.1946 р. число 6» [16].

Хоч відзнака не була виготовлена у змаганнях за її здобуття змагалось 900 учасників, а здобуло її 380 вояків [17]. Ймовірно, для нагородження вояків, що здобули відзнаку «ТВФС» в Ріміні, застосовувались відзнаки з таборів переміщених осіб в Німеччині (рис. 25). А в хроніці життя табору за 10 лютого 1947 р. знаходимо такий запис: «Команда табору отримала для розпродажу серед полонених пропам'ятні значки в 350-ліття Берестейської унії, видані Українським Комітетом Допомоги у Римі. Розпродаж проводиться під наглядом комісії у складі: о. хор. О. Бабій, хор. М. Вербицький і хор. Я. Закаляк» [13]. Відзнака не віднайдена.

Після згоди уряду Аргентини прийняти на постійне проживання дивізійників в Аргентині Український Допомоговий Комітет у Римі, з метою здобуття фондів (оплата вартості перевезення залізницею вояків до порту в м. Венеція, розпочав акцію виготовлення та розпродажу серед вояків пропам'ятного значка з написом «Італія 1946» (рис. 26). Про успіх цієї акції говорить так: «В нашому таборі також розпочато широку акцію в користь здійснення еміграційних планів і до сьогоднішнього дня маємо вже

21

Світлина військовополоненого з табору м. Ріміні зберігається у Львівському історичному музеї.

поважні успіхи при розпродажі пропам'ятних значків. До сьогоднішнього дня виконали вповні завдання (згідно з планом розпродажу) слідуєчі блоки і окремі частини: гарматний полк, шкільний блок, Е-чота, Ц-чота, таборова варта, робітничий курінь і таборова лічниця». (Ф. Р-16 оп. 1. спр. 1 арк. 415 (наказ ч. 240. від 20.02.1947).

Підсумовуючи акції про розпродаж значків, у наступному наказі зазначалось: «Розпродажа значків поступає з надзвичайно добрим вислідом, а це свідчить про те, що і тим разом таборовики зрозуміли, який громадянський обов'язок над ними тяжить. Для приміру подаю вислід із згаданої акції. В першому блоці, таборовики не тільки що виконали своє завдання, але затребували ще додаткових 7 нових серій значків. Тому складаю всім таборовикам на чолі з командантом І-го блоку п. хор. Бартощуком сердечну подяку і вірю в те, що і решта частин, які ще досі не виконали свого завдання (згідно з планом) зроблять це в найближчому часі» (Ф.Р-16 оп. 1. спр. 1 арк. 419 (наказ ч. 242. від 28.02.1947).

У хроніці життя табору за 10 лютого 1947 р. знаходимо такий запис: «Крім того

ТРИЗУБ РОБЛЕНИЙ ІЗ МЕНАШКИ
У ТАБОРІ ПОЛОНЕНИХ
РІМІНІ ІТАЛІЯ

22

25

27

23

26

на території лагерів Білярія-Ріміні в середовищі санітарної сотні вживалась відзнака Санітарно-Харитативної Служби «СХС» (рис. 27). Санітарно-Харитативна Служба Українського Червоного Хреста – громадська організація медичної допомоги українській еміграції, дозволеної командуванням англоамериканських військ на окупованих ними територіях Німеччини, Австрії та суміжних з ними країнами.

В результаті роботи СХС її працівники встановили точну кількість дивізійних вояків, які склали зброю перед арміями країн антигітлерівської коаліції. Восени 1945 р. у полоні, зокрема, перебувало 11940 українських вояків 1-ї УД УНА, у тому числі 1342 особи на території Німеччини, 468 на території Австрії і 10040 на території Італії [18].

Таким чином, незважаючи на важкі умови перебування у полоні, українські вояки залишилися дисциплінованою військовою одиницею, зберегли військовий однострій, внутрішній порядок, а українська фалеристична спадщина поповнилась ще кількома пам'ятками з доби визвольних змагань.

Вулиця Молоді.
- відзнака -

- 1-а сотня.

- 2-а сотня

- тризуб з лінійного посередній тисні Н. М.

- 3-а сотня

- 4-а сотня.

ТАБОР УКР. ПОЛОНЕНИХ
РІМІНІ, ІТАЛІЯ
1946

24

Список літератури:

1. Корчак-Городиський О. Спогади з життя. Ч. 2. Східний фронт 1941—1943 рр. // Львів, 2003. – С. 26—27.

2. Боляновський А. Українські військові формування в Збройних силах Німеччини (1939—1945) // Львів, 2003. – С. 429.

3. Боляновський А. Дивізія «Галичина». Історія // Львів, 2002. – С. 294.

4. Там само. – С. 340

5. Там само. – С. 358.

6. Боляновський А. Українські військові формування в Збройних силах Німеччини (1939—1945) // Львів, 2003. – С. 490.

7. Гладич В. 2-га Українська Дивізія УНА // Українське Козацтво. – ч.1 (19). – 1972. – С. 40—41.

8. Шандрук П. В справі військових відзначень // Вісті Комбатанта. – 1955. – Ч. 11—12 (61—62). – С. 26.

9. Боляновський А. Українські військові формування в Збройних силах Німеччини (1939—1945) // Львів, 2003. – С. 447.

10. Там само. – С. 448.

11. Ріміні, 1945—1947. Перша Українська Дивізія Української Національної Армії у Британському полоні в Італії. – Нью Йорк, 1979. – С. 260.

12. ЦДІА України у Львові. Ф. Р - 16. оп. 1. спр. 7.

13. Ріміні, 1945—1947. Перша Українська Дивізія Української Національної Армії у Британському полоні в Італії. – Нью Йорк, 1979. – С. 274.

14. Верига Р. М. Образотворче мистецтво в Рюміні // Рюміні, 1945—1947. Збірник П. Смолоскип, 2005. – С. 131.

15. Один рік в таборі Ельванген. Ювілейний альманах. Пластовий кіш ім. полк. Є. Коновальця. – Ельванген, 1947. – С. 56.

16. Загачевський Є. Таборова «Відзнака Фізичної Справності» (ТВФС). – Белярія, Реміні, Англія. Чікаго-Мюнхен, 1968. – С. 208—210.

17. Бірчак Є. Спорт між українськими полоненими в Рюміні – Італія // Альманах РФК 1945—1948. – Мюнхен: Молоде життя, 1951. – С. 92—93.

18. Санітарно-Харитативна Служба в Німеччині. Вісник. – Рік II. – Липень, 1946. – Ч.4—5. – С. 5.